

פתרון הבחינה

בספרות

קיץ תשפ"ו, 2026, שאלון: 8381

מוגש ע"י אורן איזנברג, מורה לספרות בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון לשאלון.

2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.

3. כל התשובות מנוסחות בראשי פרקים.

פרק ראשון - מבחר יצירות מספרות עולם

יש לענות על שאלה אחת

שאלה מספר 2

האף / גוגול

- "האף" היא נובלה פנטסטית, הפורשת סיפור על אף שהלך לאיבוד ונמצא באורח פלא, ועימו שבו החיים למסלולם הרגיל. המסע בעקבות האף האבוד של מאיור קובילוב מאפשר לנו לראות כי "מרופט ומפוקפק הוא העולם שאפו של המאיור קובילוב יצא לשוטט בו" (מדברי עמוס עוז). האירועים הפנטסטיים (אובדן האף, מציאתו בכיכר הלחם והמסע בעקבותיו) חושפים ביקורת חברתית קשה - עולם שערכיו מפוקפקים.

- הנובלה גדושה **באירועים ובהתנהגויות** שאינם מתקבלים על הדעת: הספר האוכל ארוחת בוקר ומוצא אף בתוך כיכר לחם, המאיור קובאליוב מתעורר ליום עבודה שיגרתי ומגלה שאפו נעלם מפניו, המאיור יוצא למרדף אחר אפו במציאות ריאליסטית לחלוטין (האף הנוסע בכרכרה מפוארת ברחובות פטרבורג, העימות בין המאיור לאפו בכנסייה, מערכת העיתון, תחנת המשטרה וכו'); ובסיום שיבת האף למקומו בפניו של קובאליוב.
- **השילוב של ארועים והתנהגויות המסופרים באירוניה קומית, מעלים ביקורת חברתית על תכונות אנושיות שליליות ומצב חברתי לקוי.** הפנטסטי חושף עולם כאוטי (נטול סדר), עולם שבו קיימת התנשאות של בעלי הכוח והתפקידים (מפקד המשטרה, הרופא) שאינם עושים את מלאכתם. הוא חושף חברה עם ערכים מעוותים ואת עליבות הטבע האנושי. הסיפור משקף חברה שערכיה המרכזיים הם שחיתות, השפלה, תאוות בצע ותועלת. הוא חושף את עליבות הטבע האנושי, את גבהות ליבו של האדם, את תרבות השוחד, את הנטייה להתרפס בפני בעלי המעמד הגבוה ועוד.
- לטענה זו דוגמאות רבות המבוססות על **ארועים והתנהגויות**. אחת מהן היא המפגש עם האף בכנסייה. האף מופיע בנובלה כדמות ממשית לזמן קצר. הוא מתגלה כבן אדם הלבוש בבגדים המעידים על עושר, יש לו מרכבה והוא מדבר ביהירות ובהתנשאות אל קובאליוב. הוא מזלזל במעמדו ובדרגותיו של קובאליוב. "האף-אדם" מאפיין באנלוגיה את שחצנותו ואת הזיוף בדמותו של קובאליוב: שניהם שחצנים ומתייחסים לנחותים מהם בסולם החברתי בגסות. האף מסתכל על קובאליוב מלמעלה למטה, שכן על פי בגדיו, על פי עיטוריו וכן על פי המרכבה שלו, ה"אף-אדם" הוא בעל דרגה גבוהה משל בעליו. האף מנסה לברוח מהעיר עם דרכון מזויף, בדומה לתואר ולעיטורים המזויפים של קובאליוב. מבחינה חברתית, האף מייצג התנשאות ריקה ורדיפה אחר הישגיות כוזבת בחברה מעמדית. אובדן האף והמרדף אחריו חושף את כול מה שפגום בחברה המעמדית חסרת הרגישות, המתנהלת על פי תועלת אישית ומושפעת מגינונים חיצוניים והתרפסות בפני מעמדות גבוהים.
- **דוגמא נוספת לארוע והתנהגות** ניתן לראות בתגובתו של הפקיד בעיתון. בתחילה הפקיד אינו מבין אותו ("מר אפיץ"), בהמשך הוא מסרב לעזור לו כי הוא דואג לשמו הטוב של העיתון, ובהמשך הוא מתייחס אליו בחוסר רגישות ובגסות (למשל הוא מציע לו להריח טבק).
- **גם התנהגות השוטרים חושפת את הביקורת החברתית.** מפקד המשטרה נותר אדיש למצוקת קובאליוב ומאשים אותו במצב, והשוטר שמוצא את אפו רומז לו כי עליו לשלם לו על הטרחה. השוטרים אינם עושים את המלאכה ואינם פועלים בהתאם לאחריות המוטלת עליהם. הם מעצבים את הכאוס החברתי ואת הריקבון.
- **גם התנהגות הרופא מדגישה את הביקורת החברתית.** הרופא אדיש, חסר רגישות ופועל בחוסר מקצועיות מצחיק ומרגיז. הוא מציע לקובאליוב להשאיר את המצב כמו שהוא וגם מיעץ לו איך לשמור על המקום. בסוף המפגש מתברר לקורא מניעו המושחת של הרופא: הוא רוצה את האף לעצמו כדי למכור אותו.
- **התנהגותו ודמותו של קובאליוב עצמו גם היא מדגישה את הביקורת החברתית** – האופן שבו הוא מתייחס למעמד ולדרגות, למראה החיצוני, יחסו לנשים וחוסר השינוי שהוא עובר נוכח המצב הנורא שבו הוא נמצא. כל אלו תורמים לעיצוב העולם הסיפורי שערכיו מפוקפקים.
- לבסוף, מנסח המספר אמירה בנוגע לקיומו של הפנטסטי והאבסורד בחיינו, בחברה ובעולם: "ואף על פי כן, כשתהרהר בדבר, תמצא שבכול אלה אכן יש משהו. יאמר כול אדם מה שיאמר, מקרים כאלה קורים בעולם: לעיתים רחוקות אבל קורים". מכאן שגם הסיום מדגיש את הביקורת החברתית ואת העולם שערכיו מפוקפקים – הוא מבטא את העובדה שהמציאות המתוארת ביצירה רלוונטית גם לעולמנו שלנו, שהרי "מקרים כאלו קורים בעולם...".

שאלה מספר 6

דון קיחוטה / סרוואנטס

- הרומן "דון קיחוטה" נתפס כפרודיה על סיפורי האבירים הישנים. בהקדמה לרומן מסביר סרוואנטס את מטרת כתיבתו: גינוי ולעג לספרי האבירים. גיבור הרומן, אלונסו קיחנו, הוא אציל הבורא לו זהות של דון קיחוטה בעקבות קריאה בספרי אבירים. בהשראת האבירים ועם שמו החדש הוא יוצא לעולם במטרה "לתקן עוולות, ליישר הדורים, להסיר עוונות" (כרך א עמ' 35). בהקשר זה, יש פער ברור בין המציאות לבין הספרות, והפער הזה משתקף היטב בדמותו של קיחוטה **ובמאבקו בתחנות הרוח – במכשולים שאינם קיימים במציאות.**
- מלחמותיו הבלתי אפשריות לאורך הרומן והתפכחותו הטרגית בסיום מאפשרות לראותו כסמל לחולמים, הנאבקים מלחמה אבודה ללא תכלית בעולם מנוכר ללא חלומות. כאשר הוא מתפכח, הוא אינו מוצא עוד טעם לחיים ומתמשך לב ובכאב.
- לאורך הרומן חי קיחוטה על פי חלום (הזוי, לא מציאותי), אך החלום ממלא אותו במשמעות ובטעם לחיים. בפרק עדי, אחרי ההתפכחות, אובד החלום ואיתו אובדת גם משמעות חייו. ללא החלום, ללא ההזיה, אין לו יותר טעם לחיים. אין טעם לחיים ללא חלום.
- את תפיסות המציאות השונות ניתן לראות לאורך פרקי הרומן. בפרק ח' מתוארות שתי הרפתקאות גדולות שחוה בדרכו: המלחמה בטחנות הרוח והמאבק לשחרור הנסיכה שנשבתה בידי המכשפים. בעוד ההרפתקה הראשונה מצטיינת במבנה אחיד ומהודק, השנייה מתייחדת בהיותה בלתי גמורה. בין שתי ההרפתקאות עובר על שני הגיבורים לילה ובו מתברר ההבדל בין האביר לבין נושא כליו.
- דון קיחוטה וסנצ'ו פנסה מגיעים לשדה של טחנות רוח. דון קיחוטה רואה בדמיונו את טחנות הרוח כאילו הן ענקים רעים. פנסה אומר לו: "אלה שנראים שם הם לא ענקים. אלא טחנות רוח, ואלה שנעות כמו זרועות הן פשוט הכנפיים", וקיחוטה עונה לו: "אינך בקי בעסקי הרפתקאות: הללו ענקים הם ואני מנהל עימם מאבק נועז של יחיד מול רבים". המלחמה בטחנות הרוח היא אחד הסיפורים המפורסמים בעולם, והביטוי "מלחמה בטחנות רוח" שגור בפי רבים ומשמעותו מאבק חסר סיכוי ואבוד מראש. הסיפור הוא בעל מבנה משוכלל המהווה דגם לכל הרפתקה של דון קיחוטה: האביר פועל על פי גירוי חיצוני כמו בספרות האבירים (רואה ענקים רעים = טחנות הרוח), ואילו נושא כליו סנצ'ו, הרואה נכון את המציאות, מזהיר אותו (אלו טחנות רוח!). דון קיחוטה אינו שועה לעצת נושא הכלים משום שדרך ראייתו את המציאות מעוותת לחלוטין (והוא עף לארץ ממכה שקיבל מאחת הכנפיים). הניגוד בין הראיה המעוותת של המציאות (של קיחוטה) לבין ראייה ריאלית (של פנסה) מודגש דרך עיני הדמויות ונעשה באמצעות עימות מילולי משעשע ביניהם ("שתוק סנצ'ו ידידי"). כישלון ההרפתקה מוסבר ככישוף או בהסבר כלשהו שאינו הגיוני (קיחוטה מאשים דמות דמיונית מספרי האבירים שהפך את הענקים לטחנות רוח "אלא שסופו של דבר לא יעמוד לו כוח כישופיו נגד חרבי").
- **המלחמה בתחנות הרוח מתוארת בפרק ח'** כשדון קיחוטה תוקף את טחנות הרוח בחושבו שהן ענקים מפלצתיים, והוא משוכנע "כי מלחמה כשרה היא ושירותו אנו עושים לאלוהים בהשמידנו זרע מרעים זה מעל פני האדמה". דון קיחוטה נוחל מפלה ונפגע קשה. הדרך שבה נושא כליו רואה את ההתרחשות עומדת בניגוד לתפיסתו הפנטסטית: דמיונית של דון קיחוטה: "אלי שבשמיים – אמר סנצ'ו – לא אמרתי לכבודו שיזהר בדבריו, כי אלה טחנות רוח ואי אפשר להתכחש לזה, אלא אם כן תקועות לך טחנות כאלה במוח".

- ברוח ספרי האבירים, אין דון קיחוטה אוכל וישן ושותה באותו ערב: "כל אותו הלילה לא ישן, כי אם הרחרר בגברתו דולצינאה: כדי לנהוג ברוח מה שקרא בספרי, שבהם היו האבירים שרויים ללא שינה לילות רבים ביערות ובישימון, שקועים בזיכרונותיהם על גבירותיהם".
- מלחמותיו הבלתי אפשריות לאורך הרומן והתפכחותו הטרגית בסיום מאפשרות לראותו כסמל לחולמים, הנאבקים מלחמה אבודה – **מלחמה במכשולים שאינם קיימים במציאות** - ללא תכלית בעולם מנוכר ללא חלומות. כאשר הוא מתפכח, הוא אינו מוצא עוד טעם לחיים והוא מת משברון לב ובכאב. בכך הפרק הופך את היצירה לכזו העוסקת בטעם שמעניקה "המלחמה האבירית" לאדם, במשמעות ש"המלחמה האבודה" מילאה בחייו.
- לאורך הרומן חי קיחוטה על פי חלום (הזוי, לא מציאותי), אך החלום מילא אותו במשמעות ובטעם לחיים. בפרק עדי, אחרי ההתפכחות, אבד החלום ואיתו אבדה גם משמעות חייו. **ללא המלחמה "בתחנות הרוח"** - ללא החלום, ללא ההזיה, לא היה יותר טעם לחיים. אין טעם לחיים ללא חלום. לחלום חלומות אבודים, ללחום קרב אבוד – זהו גורלו של קיחוטה. ללא כל אלו אין עוד טעם לחייו וללא חלומות אין משמעות לחייו.

שאלה מספר 10

סונט ד' מתוך "מותה של הגבירה לאורה" / פטררקה

- **בשיר זה לשירה תפקיד מרכזי בעולמו הנפשי של הדובר.**
בשורה האחרונה של השיר מוצג הפתרון: "רק הקינה תעיר את כינוריי". האהובה שהייתה תכלית הקיום ומקור השיר בחייה, הופכת במותה להיות נושא לקינתו. הייסורים שחש הדובר השירי בעקבות האובדן הופכים למקור השראה אומנותית, כך מתנסחת בסונט אמירה ארס פואטית, המפנה את אור הזרקורים אל המצוקה הנפשית כמקור השראה ליצירה הספרותית. כדי להבין רעיון זה יש להבין את מצבו הנפשי של הדובר בעקבות מות אהובתו, מצב שמגיע לסוג (של) פתרון בעזרת השירה.
- בעודה בחיים הייתה האהובה אלילה נערצת בעיני המשורר, דמות מלאכית שהסבה לו אושר וסבל כאחד. **בחינה, סגולותיה הגופניות של האהובה והאהבה עצמה הפיקו ממנו את פאר יצירתו הספרותית ואת שירתו, וכן עוררו בו אושר עצום, אך גם הפכו אותו למתבודד ולמנוכר לעצמו.**
- לאחר מותה של האהובה כבה אורו של המשורר, שקעה שמחתו ויבש מעין יצירתו. עם זאת, בסיום הסונטה הוא מצהיר כי "רק הקינה תעיר את כינוריי".
בחלקו הראשון משקפת הסונטה את חוויות הדובר בזמן שבו האהובה חייה, בעוד בחלקו השני הוא מעצים את סבלו ומדגיש את המוות ואת קינתו.
- באוקטט (שני הבתים הראשונים) מתוארת האהבה לדמותה של לאורה והוא בנוי כמין קטלוג המונה בזה אחר זה את שבחיה ומצביע על קסמיה. מטרת המזמור הוא לפאר את עיניה, ידה ומצחה של האהובה. האהובה היא בעלת שיער זהב יוקד ושחוק בת מלאך המעטר את פניה. האהובה היא נשגבת ומוחשית כאחת. שיערה הזהוב מעיד על טוהר נשמתה. שחוקה המלאכי יכול להפוך ארץ לשמים. כל אלו מצירים אותה כדמות נשגבת. יחד עם זאת, שיערה יוקד, שפתייה רכות, מה שמדגיש את איכויותיה הארוטיות.

- האהבה לגבירה שולטת בחייו של האהוב. השורה הראשונה – "עיניים אילו במזמור לוחט פיארתני זו הדמות" – מאפיינת את מערכת היחסים בין השניים: היא נושא השיר והוא השר, היא הנערצת והוא המערץ. בהמשך האוקטט מתפתח הניגוד העיקרי: היא גם מקור הסבל "שבגללם הייתי מתבודד", והיא גם מקור האושר: "השיער מאיר כפז יוקד" – "אשר הפך ארץ לשמים". קסמיה מנתקים את האהוב מעצמו: "שהפרידוני מעצמי לנצח", וגורמים לו שיהגה רק בה.
- תיאורי האהוב והאהובה מצייתים למוסכמות האהבה. האהובה השמימית; האהוב המיוסר. אף על פי כן, בשורה האחרונה של האוקטט מתברר שאין בשיר ציות אוטומטי למוסכמות, שכן לייסורי האהוב יש סיבה ריאלית. כל האיכויות המתוארות שייכות לאישה שמתה: "אבוי, אפר ועפר הן כעת". האהובה המלאכית מתה וכל איכויותיה הפכו לאפר ועפר. הייסורים הם ייסורי גבר המתגעגע לאהובתו שמתה. בזכות הניגוד בין הנשגב לאנושי מתפרש האוקטט כמבטא רגש אמיתי.
- מול המבנה המורכב של האוקטט בולט בפשטותו המשפט הפותח את הסקסטט המתאר את המוות: "אבל אני עוד חי". הניגוד מנסח את הבעיה בשיר: חיי הדובר לאחר מות אהובתו. הסקסטט ימשיך ויתאר את מצוקת האהוב ברצף של פעלים, שכולם מסמלים סוף ושקיעה ומוות: "כבה אוריי", "שקעה שמחת חשקיי", "יבש מעין שיריי", "כאוניה טרופה בלב סער".
- בחייה הייתה האהובה מקור של אור: "שערה כפז יוקד" לאחר מותה חשך הכול; בחייה הייתה הציר שסביבו נעו חייו, ואילו עתה חייו איבדו כיוון או מטרה והם מתנהלים "כאוניה טרופה בלב סער". בחייה הייתה האהובה מקור השראה ועם מותה יבש מעין שיריו. הדובר השירי חש "יובש" יצירתית בעקבות מות האהובה.
- **בשורה האחרונה של השיר בא לידי ביטוי הפתרון: "רק הקינה תעיר את כינוריי". האהובה שהייתה תכלית הקיום ומקור השיר בחייה, הופכת במותה להיות נושא לקינתו. הייסורים שחש הדובר השירי בעקבות האובדן הופכים למקור השראה אומנותית. כך מתנסחת בסונט אמירה ארס פואטית, המפנה את אור הזרקורים אל המצוקה הנפשית כמקור השראה ליצירה הספרותית.**
- בעזרת הלשון הציורית ממחיש הדובר השירי את עצמת הצער על מות אהובתו אך גם את איכויותיה. דימויים: שיער מאיר "כפז יוקד" – המחשת איכויות האהובה הממזגים יופי וחושניות; "אתע בודד כאוניה טרופה" – המחשת ייסורי האהוב; "שקעה שמחתי כשקוע סהר" – המחשת ייסורי האהוב. מטאפורה: "יבש לעד מעיין שיריי" – המחשת ייסורי האהוב הסובל מעקרות יצירתית; "שמחת חשקיי" – מאפיינת באופן מטאפורי את שמחת החיים שאפיינה את הדובר השירי.

פרק שני – נושאים בין ז'אנרים

יש לענות על שאלה אחת בנושא שנלמד

שאלה מספר 13

המורדים / מזי"א

- המחזה "המורדים" המתרחש ברובו בישראל, מציג כיצד החיים בארץ גורמים לאדם להתמודד עם החלטות גורליות.**
המחזה מציג את המרד של כל דור בערכיו של הדור הקודם, ובכל מרד עולות סוגיות מעוררות מחלוקת: המרד של דור מייסדי המדינה בבריטים, שהוביל במחזה להרג קצין בריטי ובעקיפין גם לפגיעה קשה של אחת הדמויות; המרד וההתנגדות שנוצרו אחרי מלחמת ששת הימים; והמרד חסר "אידאולוגיות גדולות" של דור שנות האלפיים בהוריו. בעזרת מוטיב המרד מעצב המחזה סוגיות מעוררות מחלוקת ביצירה.
- המרד הראשון במחזה הוא מרד לאומי בשם עצמאות ישראל ולמען בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, והוא מתרחש דרך תיאור סיפורם של מרתה ושאל מ'1945. המרד של מרתה ושאל – המורדים בבריטים – מבטא את דמות ה"צבר" והאתוס הציוני. עמדת הלח"י המורד בבריטים באה לידי ביטוי בדבריה של מרתה: "אנו מבקשים את הזכות היסודית של כל אדם להיות חופשי בארצו". **החיים של מרתה ושל שאל בארץ גורמים להם להתמודד עם החלטות גורליות בימים שלפני קום המדינה.**
- כצעירה נלהבת המאמינה בצדקת הדרך, מרתה לקחה על עצמה תפקיד מפתח בחטיפת קצין בריטי. באמצעות המרד בבריטים היא מכוננת זהות של "צבר". כמי שהפנימה את האתוס הציוני, היא עזבה חיים בטוחים בווינה והיא מוכנה לסכן את ביטחונה האישי בפעולות כמו חטיפה כדי לכונן מדינה עצמאית. בסופו של דבר, אירוע החטיפה נכשל, מה שמציג אותה כלוחמת פתטית. היא פלטה כדור, ובכך שיבשה את פעולת המחותרת וסיכנה את חייה וחיי אחרים. שאל הוא לוחם מחותרת קלאסי, המאמין בצדקת דרכו. שאל שם את צורכי הקבוצה לפני הצרכים שלו. למרות אהבתו אליה, הוא שולח את מרתה לדרום אפריקה למען ביטחונה ולמען עתיד המחותרת. הוא איש מוסרי שמוותר על העדפות אישיות בשם צורכי הכלל. פעילותו במחותרת היא מרכז חיו. הוא מאופיין כבעל זהות ה"צבר", כמי שהפנים את האתוס הציוני. אהבתו לארץ ישראל היא טוטלית וחושנית כמו גם מחויבותו למדינה שבדרך.
- המרד השני גם הוא מבטא החלטות גורליות. זהו המרד של דור הבנים בכיבוש** למען זהות ישראלית שפויה ובשם הנורמליות, והוא בא לידי ביטוי בתיאור סיפוריה של מיכאלה מ'1967. המרד של מיכאלה – דור הבנים – הוא אנטי-מלחמתי: היא דורשת שלום ומתנגדת לכיבוש. באמצעות המרד מכוננת מיכאלה את זהותה כ"לוחמת שלום". מיכאלה מייצגת את דור הבנים, שקרא תיגר על ערך המלחמה כדרך חיים, נוכח מלחמת ששת הימים. מיכאלה מוחה נגד מיתוס "מלחמת אין ברירה" וחברה ב"מצפן", תנועה מחותרתית הקוראת לדריקום ישראלי-ערבי. דבריה מבטאים את עמדתו של דור המצוי במשבר ובתהליך התפכחות: "אני לא רוצה לעמוד שם כמו מפגרת עם חולצה לבנה, אני לא רוצה להשתתף בטקס... אחרי הניצחון המזהיר של מלחמת ששת הימים, ואני לא רוצה לחגוג עם שקופיות של ערבים בלי נעליים, וטנקים שרופים ורבין מחכה לנאצר, והכותל הדפוק, בא לי להקיא", וכן "בשבילכם החלום התגשם אז לא אכפת לכם שזה על גופות של אחרים. באיזה זכות בכלל אתם חולמים על ארץ של מישהו אחר".
- דרך מוטיב המרד ודרך מוטיב העישון מציג המחזה כיצד החיים בארץ הובילו את גיבורי היצירה להתמודד עם החלטות גורליות.** אלו ההחלטות שהתמודדו איתן תושבי הארץ באותן שנים – 1945 ו-1967.

- הפעולות השונות שעושות הדמויות, המקבלות החלטות גורליות בעקבות הקיום בארץ, משקפות את השינוי שחל בזהותה של חברה הישראלית לאורך השנים.

ארבעה בתים וגעגוע / נבו

- גם הרומן "ארבעה בתים וגעגוע" מתרחש בישראל ומציג כיצד החיים בארץ מובילים להחלטות גורליות – הרומן מעלה סוגיות הקשורות במתח בין דתיים וחילוניים, במתח בין ערבים ויהודים, בשאלות הקשורות לשכול, במתח שבין מזרחים לאשכנזים ובקושי של צעירים בהגדרת זהותם ובמציאת כיוון. דרך מוטיב הבית (ארבעה בתים) ומוטיב הגעגוע מעצב הרומן את הסוגיות הללו ואת ההחלטות הגורליות שעולות.
- הרומן מציג את החברה הישראלית על הפסיפס החברתי-זהותי המאפיין אותה. החברה הישראלית בימי האינתיפאדה ולאחר רצח רבין ב-1995, היא חברה הטרוגנית, המורכבת מקבוצות שונות בהשתייכותן הלאומית, הדתית, העדתית והפוליטית. "אין פריים שיש בו רק סיפור אחד, תמיד תחפשו בשוליים עוד סיפורים" אומרת נועה (עמוד 32), ואכן הרומן מציג את הקבוצות השונות, במרכז ובשוליים של החברה בישראל. במרכז הרומן ארבעה בתים אשר יחד בונים מטונימיה לטריטוריה, לבית הלאומי. הדמויות ברומן מייצגות קבוצות שונות בחברה הישראלית וכך את ההטרוגניות ואת המחלוקות שריבוי זה מעלה. דרך אותן דמויות הרומן מציג תחומים רבים של הזהות הישראלית: יחסים, שכול, יחסי דתיים וחילוניים, הבעיה הפלסטינית ועוד.
- דוגמא ל"בית" הגורם ליושביו לקבל החלטות גורליות היא הבית של אברם וגיינה בהווה, וביתו של צאדק בעבר. אברם וגיינה מייצגים את העולים מארצות ערב ואת תרבותם. באמצעותם עולה סוגיית הזהות השסועה וגם הפער בין המזרחים והאשכנזים בארץ. בעזרת דמותו של צאדק ה"פולש לביתם" עולה מורכבות הסכסוך הערבי-ישראלי וכאב הפליטים. צאדק הוא ערבי שגורש מביתו בשנת 1948, כשהיה בן ארבע. צאדק זיהה את בית משפחת זכיאן כביתו האבוד, הבית שאליו מתגעגעת אמו. צאדק מנסה להיכנס לבית שבו גדל שלוש פעמים. בפעם הראשונה הוא מציע עזרה לגיינה בנשיאת שקית קניות. גיינה נבהלת ופורצת בצעקות. בפעם השנייה הוא דופק בדלת ומבקש מנועה מים. נועה מסרבת להכניסו הביתה ומבקשת מהקבלן שירחיקו. בפעם השלישית צאדק חודר לבית במצוות אמו, שמבקשת ממנו להוציא מטמון שהוסתר בקירות הבית. צאדק חודר לבית כשהוא מצויד במפתח ובקושאן (מסמך המעיד על כך שהבית היה שלו), המוכיחים את בעלות משפחתו על הבית. עם פריצתו, מסתבכים האירועים ומסלימים עד לעצירתו. הרומן מסתיים כשצאדק אסור בבית הכלא ומתגעגע לביתו. צאדק כבר ישב בעבר בכלא ישראלי משום שנחשד בסיוע לפעולה חבלנית. הוא הסיע במכוניתו, שלא בידעיתו, מחבל שזמם לדקור חייל. בעזרת דמותו של צאדק עולה מורכבות הסכסוך הערבי-ישראלי.
- דוגמא לבית שיושביו מקבלים החלטות גורליות הוא הבית של משפחת אבינרי האבלה. דרכם עולה סוגיה קשה של שכול, של מלחמות ושל כאב המאבק. המשפחה מתוארת דרך המונולוגים של יותם, בנם הצעיר. יותם נשאר לבדו אחרי נפילת אחיו ומשווע ליחס מהוריו שלא שמים לב אליו, לחוס ואהבה, ואילו הם עסוקים באבלם. הוא מוצא בעמיר מעין תחליף ל"אח גדול". גם בין ההורים יש מתח גדול – האב כועס על שהאם מקימה בסלון "מקדש" (כדבריו) לגידי: תולה תמונות, מדליקה נרות וממסגרת את המכתבים שלו. האם כועסת עליו בשל דברים שאמר לעיתון. יותם מתאר את המתח שמוביל ל"ברוגז". יותם מתמודד עם האבל לבדו, בונה גלעד לאחיו (אנדרטה), ומתדרדר בלימודיו. לילה אחרי ההיעלמות של יותם, אביו פורץ בבכי לראשונה מאז נהרג גידי, ומחליט שעליו ועל משפחתו לעזוב את הארץ, שתמיד תזכיר למשפחה את בנה שנהרג – ולהתחיל חיים חדשים באוסטרליה. כשיותם עומד לעזוב לאוסטרליה, עמיר ונועה מכינים לו מתנות פרידה

סנטימנטליות: כדור חתום על ידי כל שחקני קבוצת בית"ר ירושלים שאותה יותם אוהד, ותמונה של עמיר ויותם משחקים שחמט, וכיתוב: "לחבר הכי טוב שלנו בקסטל, מעמיר ונועה".

- גם הבית של נועה ואמיר וגם ביתם של משה וסימה ממשיכים את מוטיב הבית ביצירה ומביאים לידי ביטוי סוגיות מורכבות והחלטות קשות, כגון המתח בין דתיים לחילוניים.

ארץ התפוזים העצובים / כנפאני

- **הסיפור "ארץ התפוזים העצובים" הוא דוגמא מורכבת מאוד למשפט לפיו "הקיום בארץ מחייב להחליט החלטות גורליות".** הסיפור מעלה סוגיה מעוררת מחלוקת בחברה הישראלית ומביא בבחירות את עמדתו של מחבר היצירה ביחס לסוגיה זו. הסוגיה היא עזיבת הערבים את הארץ והיא מעוצבת דרך עיני הפליט הפלסטיני. "ארץ התפוזים העצובים" עוסק באירוע מכונן זהות: עזיבת ערבים את פלסטין ב-1948. על פי הסיפור, הריחוק מהמולדת ומהטריטוריה מוביל לטרגדיה. הריחוק מתואר בסיפור כאובדן שורשים, כאובדן של תחושת שייכות, כאובדן של תחושת ביטחון. ריחוק מהטריטוריה מביא עמו יגון, פחד ותלישות, כמו גם היעדר זהות עצמית.

- הסיפור מתואר כמסע, מסע ההתבגרות ואבדן השורשים. הפתיחה מתארת את המעבר החד מהשתייכות למעמד גבוה למעמד של פליט. בתחילת הסיפור המשפחה נאלצת לעזוב את ביתה שביפו ולעבור לבית קרובים בעכו: "כשיצאנו מיפו לעכו, לא הייתה בזה כל טרגדיה. היינו כיוצאים מידי שנה לבילוי ימי החג בעיר אחרת...". אולם עכו נכבשת על ידי יהודים, ובבוקר שאחרי התקפת היהודים על עכו הם נאלצים לעזוב גם אותה. בדרכם ללבנון הם עוצרים בראש הנקרה. שם הנשים פורצת בבכי והאב יורד כדי לקחת תפוז. הוא מביט בתפוז ופורץ בבכי (לאב היו פרדסי תפוזים ביפו). הם יוצאים מהארץ ומתרחקים מ"ארץ התפוזים", ומגיעים ללבנון כפליטים. מבעלי נכסים ואדמות הפכו בני המשפחה תוך שעות ספורות – ויחד אתם תושבים ערבים אחרים – לפליטים: "בהגיענו לצידון, לעת ערב, נעשינו פליטים". הבדידות והפחד באים לידי ביטוי בפקפוק באמונה באלוהים: "פקפקתי אותה שעה אם באמת רוצה האל באושרם של בני האדם. פקפקתי, אם באמת אל זה שומע כל ורואה כל"; "לא היו לי ספקות אז, שגם האל, אותו הכרנו בפלסטין, עזב אותנו, ושהוא פליט במקום אחר".

- האב, המרכז של המשפחה ומקור כוחה, חדל לתפקד והשתתק. הדוד לקח פיקוד על המשפחה אובדת העצות, ופלש לבית היהודים. הם ישנים על הרצפה שלושה לילות בבית היהודים, אבל הם עוזבים גם את צידון לכפר סמוך, ואז "הטרגדיה החלה מדדה לתוך נפשותינו" – זוהי הטרגדיה של חייהם החדשים, טרגדיית הפליטות! ואז היא מתחילה להיכנס אל נפשו! לאחר נטישת הארץ, חיכתה המשפחה כשבועיים עד לפלישת הערבים לישראל ב-15 במאי (זהו יום פלישת צבאות ערב לישראל, יום אחרי עזיבת הבריטים את הארץ וסיום תקופת המנדט). האב תלה את כל תקוותיו בפלישה זו. לא היה לו ספק שהפלישה תסתיים בניצחון והמשפחה תחזור לביתה. הם רצים אל עבר שיירת הצבא שנמצאת בדרכה לישראל, נרגשים כמטורפים, זורקים לעברם טבק, מתנשפים מהתרגשות ומקווים לניצחונם. עם הפלישה, לרגע התלכדה המשפחה בתקווה, אך זו התפוגגה עם ההבנה שהפלישה נכשלה. האב, שאבדן המולדת הוביל אותו לאבדן הערך העצמי, מאבד כל רצון לחיות בשל עזיבתו את ארץ התפוזים. יום אחד הוא התחיל להתנהג כמשוגע, לרגע קפץ ממקומו ברעד, לרגע התנפל על התיבה שהובאה מיפו וכל דבר "מטריף" אותו. האם, הערה למצוקת אבי המשפחה, הרחיקה את הילדים מהחדר. לפני שעלו להר, שמעו הילדים את האב צועק תוך שהוא מבטיח להרוג את כולם כולל את עצמו. הילד רואה את האקדח השחור ומבין את משמעות רעיון ההתאבדות. הוא מבין "שהדברים הסתבכו עד כדי כך שלא ניתן עוד לפותרם אלא בעזרת כדור בראשו של כל אחד מאיתנו". כששבו הילדים לעת ערב, האב שכב חולה מאוד במיטתו, קודח מחום.

מוטיב התפוזים עוזר הן בעיצוב סוגיית, הפליטים שעומדת במרכז הסיפור, הן בקבלת ההחלטות הגורליות שהיה עליהם

לקבל בזמן מלחמת העצמאות. התפוזים מדגישים את חווית הפליטים הקשה ואת הניתוק שלהם מהארץ: כבר בשם הסיפור נותן המספר לתפוזים תכונה של בני אדם (האנשה): הם עצובים. הוא מציג אותם כעצובים ובכך מדגיש את הקשר הנפשי בין העצים (שהם מטונימיה לאדמת הארץ) לבין הערבי שעזב. התפוזים מופיעים לאורך כל הסיפור. התפוז הופך לסמל לכאבו של הפליט דרך תגובת הדמויות: הנשים לקחו תפוזים וייללו, האב הביט בתפוז ו"פרץ בבכי כתינוק". התפוז מסמל עבורם את הארץ שעזבו, את הבית, את העבר, את מעמדה של המשפחה, את כבודו של האב, את תחושת הזהות. עיני האב מנצנצות כמו תפוזים: "בעיני אביך נצנץ זיוו של כל התפוזים שהשאיר ליהודים". תמונה מטאפורית זו ממחישה את עוצמת הקשר שחש האב לאדמתו. בסיום, כשהוא מתבונן באב המיוסר, נזכר המספר בדברי פלח אחד: "כי עצי התפוזים נובלים כאשר מתחלפות הידיים המטפלות בהן". בכך הופכים התפוזים בסיום לסמל לשייכות ומחויבות לבעלים שלהם (בידיים אחרות הם נובלים). בהמשך לאמירה זו מופיע בסיום תפוז יבש ומצומק המונח בסמוך לאקדח השחור של האב. כמו התפוזים, מאבד האב את חייו כשהוא ניתק מאדמתו וגם הוא "נובל". התפוז המצומק שליד האב בסיום הסיפור מחדד את "הצטמקות" נפשו של האב.

פעם אדבר / עריידי

השיר מבטא את הצורך של "האחר" בחברה **להחליט החלטה גורלית - להשמיע את קולו**. "להשמיע קול" פירושו להיות אדם, סובייקט בעל דעות, אמונות, עמדות והשקפות. השיר נכתב על ידי משורר דרוזי בשנות השבעים ומבטא את הצורך של דרוזי בן מיעוטים בישראל להשמיע את קולו. השיר מציג סוגיה מעוררת מחלוקת: סוגיית ההשתקה והקושי של המיעוט לבטא את עצמו ולקחת חלק בהווייה הישראלית. השיר מביע מחאה קשה נגד מצב זה ובכך נוקט עמדה ברורה. השיר "פעם אדבר" מביע זעם ותסכול על חוסר היכולת לדבר ולהשמיע את קולו של ה"אחר".

הבית הראשון עוסק בתיאור מצוקתו של הדובר, המצהיר שפעם הוא ידבר וישלם את המחיר שגובה דיבור זה. משתמע מכך שהיום נמנע ממנו לדבר, או שהמחיר שגובה הדיבור גבוה מידי. ללא מילים מתגנבת לשיר תחושה של פחד, הגבלות ואיסורים על הבעה עצמית.

בבית השני הדובר אינו מביע עמדה נחרצת לגבי ההחלטה אם ידבר או לא. המילה "אם" מבטאת ספק, כאילו הוא אומר שרק אם "יישבר לי אדבר". אחרי הסתייגות זו פונה הדובר השירי לנמענים ומבטיח להם שהוא יחשוף את כאבו: "את כל מה שטמון בשבריי". הבית מבטא התלבטות בנפשו של הדובר: פחדים אך גם רצון עז להביע את כאבו. שוב מתגנבת תחושה לא נאמרת של איזו הגבלה או חשש, השולטים בחייו של הדובר השירי. בבית השני יש שילוב לשוני בין שפה גבוהה וביטויי סלנג: "אם יישבר לי" הוא ביטוי השאול משפת הסלנג. "אמר את כל שטמון בשבריי" הוא ביטוי מטאפורי המבטא כאב, לב נשבר. שילוב זה מבטא את רגשותיו של הדובר אבל גם את רצונו להשתלב בחברה הישראלית. הוא בקי בשפת הסלנג הישראלית כמו גם בשפת השירה.

בבית השלישי הדובר מביע עמדה נחרצת. **בבית זה מתקבלת החלטה גורלית: הוא הגיע להחלטה לומר את מה שיש לו, ודי. הוא שם סוף לשתיקה – "ודי"**.

השימוש החוזר במילים "אדבר", "דברי", "אומר", "לומר", שהן מילים בעלות משמעות דומה, מדגיש שהעיקר הוא ההחלטה לדבר ולא בהכרח תוכן הדברים. השיר מבטא את הדחף לבטא בקול תחושות במקום או במצב שאסור או מסוכן לדבר בו.

אני רוצה למות על מיטתי / עמיחי

- "אני רוצה למות על מיטתי" הוא שיר מחאה שנכתב בשנות החמישים. השיר קורא תיגר על תפיסת הזהות של האתוס הציוני, שהעלה על נס את המאבק והמלחמה. הוא יוצא נגד מיתוסים וסוגיות שנויות במחלוקת ששלטו בחברה הישראלית שלפני קום המדינה: נגד המאבק, הגבורה ומלחמת ה"אין ברירה". מחבר השיר נוקט עמדה ברורה, אנטי-מלחמתית, השוללת את רעיון המאבק האלים.
- הבית הראשון מתייחס לפרק י' בספר יהושע (שכולל תיאור של כיבוש דרום הארץ על ידי יהושע). בניגוד לסיפור המקראי, המתאר את כיבוש הארץ על ידי יהושע כאירוע הרואי, הדובר בשיר זה מתאר את הקרב על הגלגל כאירוע טרגי רב חללים: שדה הקרב הוא שדה קטל. אור הזרקורים מופנה לא אל הניצחון אלא אל המחיר הקטלני: המתים שוכבים על האדמה "בערב ובשתי", כלומר, גוויות המתים מכסות את האדמה לאורך ולרוחב. השימוש בביטוי זה ממחיש את המספר הרב של הקורבנות. התמונה המחרידה מנתצת את המיתוס "טוב למות בעד ארצנו". לאור המראות שראה הדובר השירי הוא אינו רוצה למות כגיבור בקרב, אלא הוא רוצה למות על מיטתו.
- הבית השני יוצא נגד המיתוס "מעטים מול רבים", שמאדיר את אומץ ליבם של הלוחמים שניצחו למרות היותם מעטים. הדימוי "עיניהם היו צרות כמו בטנק האשנבים" כמו מתאר את עוז רוחם ועוצמתם של הלוחמים, או אולי את אכזריות צבא האויב, אך ה"אני", היחיד שהוא חלק מהמעטים, אינו מרגיש התעלות נפש אלא חשש. הוא מתמקד בתיאור הסכנה האורבת לכל אחד ואחד במחנה המעטים: גורל של שבוי, הסיכוי ליפול בקרב. הוא רוצה למות במיטתו ולא למות כגיבור.
- הבית השלישי ממשיך את ההתייחסות לסיפור המקראי על יהושע. "שמש בגבעון דום" מצווה יהושע, ומבטא בכך את רצונו לסיים את הקרב עד הניצחון המכריע. "שמש דום בגבעון" אומר הדובר בשיר. השינוי אינו מקרי, הוא נושא עמו ביקורת נגד הלוחמניות. הסיפור המקראי מתאר גבורה, נס שהתרחש, ואילו הבית מעביר ביקורת על הצורך הזה בהרג. הביקורת מתחזקת כשהדובר השירי מכנה את שדה הקרב "שדה רצח". על פי השיר, המלחמה, צודקת ככל שתהיה, גובה קורבנות אדם הן בקרב הלוחמים והן בקרב האזרחים.
- הבית הרביעי מזכיר את מיתוס שמשון הגיבור שגבורתו בשיערו. הבית יוצר השוואה לדובר: שמשון איבד את כוחו כשנגזזו שערותיו, אך הדובר מצא כוח כשגזזו את שערותיו והפכו אותו לחייל חובה. ההשוואה לועגת למיתוס הגבורה שעליו חונכה החברה הישראלית. ההשוואה הזו חותרת תחת ערך הגבורה ומחזקת את ערך החיים: "אני רוצה למות על מיטתי" אומר הדובר השירי, הרוצה למצות את חייו ולמות מוות טבעי.
- **בבית החמישי מתקבלת החלטה גורלית – לחיות! לחיות בשלום! לחיות בשפיות!** הדובר מנתץ את מיתוס "מלחמת אין ברירה" ובוחר בנורמליות. להבנתו "אפשר לגור ולהסתדר ולרהט גם לוע ארי, אם אין מקום אחר". תמיד אפשר לחיות בנורמליות, גם במקום מסוכן. הבית קורא תיגר על תפיסת "אין דרך אחרת". תמיד יש דרך אחרת!
- **השיר כולו מבוסס על החלטה גורלית שנובעת מהחיים בארץ** – הדובר בשיר אינו רוצה למות בקרב והוא מחליט כי רצונו המובהק הוא למות במיטתו. הוא אינו רוצה למות בשדה "הקטל" והחזרה שוב ושוב על המשפט "אני רוצה למות על מיטתי" מדגיש החלטה גורלית זו.

פעם הייתי / נשר

- הסרט מתאר את תהליך השתנות הזהות הישראלית בעקבות הפנמת משמעות השואה ומשמעות המושגים ניצול שואה ושרד שואה – סוגיה שעוררה מחלוקות רבות בהיסטוריה של מדינת ישראל. סוגיה זו עודנה רלוונטית ואקטואלית, כמו גם שאלת היחס לניצולי השואה.
- אריק בורשטיין, סופר תל אביבי, יוצא למסע נוסטלגי אל עברו, ומתרפק בזיכרונו על דמותו של יענק'לה ברייד, ניצול שואה שבא מהמחנות (מ"שם"), ששימש לו מורה דרך ואב רוחני.
- המסע אל העבר מאפשר הסתכלות רגישה ומפוכחת בחברה הישראלית, במי ש"פעם היינו". המסע אל העבר מאיר צומת מרכזי בתהליך השתנות הזהות הישראלית, וחושף נקודות רגישות בישראליות.
- אריק מייצג את דור הבנים, דור המדינה, שלאחר תהליך ארוך החל להפנים לראשונה, בשנות השישים, מה קרה "שם" (במחנות). כלומר, השינוי שחוה אריק הוא השינוי שעברה החברה הישראלית כולה כתוצאה מהמפגש עם עדויות הניצולים. **אריק מקבל החלטה גורלית** – הוא נקשר ליענק'לה ברייד. ברייד הופך להיות דמות משמעותית ביותר עבורו, וחרף כל ההתנגדויות הם מתקרבים ומגלים זה את זה בפנים אחרות (זו ההחלטה שקיבלה החברה הישראלית לגבי יחסה לשואה ולניצולי השואה בעקבות משפט אייכמן).
- מגוון הדמויות שאיתן נפגש אריק מסייע בתהליך ההתפתחות שהוא חווה מבחינה אישית, אך בצד זאת גם מבנה את הפסיפס המאפיין את החברה הישראלית: המורכבת מחרדים וחילוניים, קיבוצניקים ועירוניים, עולים חדשים וילידי הארץ, עניים ועשירים, אשכנזים וספרדים, ויחסם לניצולי השואה.
- הדרך שבה הדמויות השונות מתמודדות עם זיכרון השואה מייצגת את הדרך שבה התמודדה החברה הישראלית עם שואת יהודי אירופה ועם אלו ששרדו. כך למשל אמו של אריק, נילי, מייצגת את הזהות הצברית של אלו שנולדו כאן ואין להם שום קשר – ושום רצון – לדעת מה היה "שם". יענק'לה מעלה למודעות את סבלה של סילביה, ודורש מקבוצת החיילים להפגין חמלה ולהתנצל על חוסר רגישותם. קבוצת החיילים מייצגת את הזהות הישראלית הנורמטיבית, המתייחסת באטימות לניצולי שואה. לקבוצה זאת שייך גם מאיר, הספרן התרבותי, הנאור, המצטט את עגנון ובקי ברזי הספרות. גם הוא מתייחס ברשעות ובחוסר חמלה ליענק'לה ובהתנשאות פטרונית לקלרה.
- מולם, הסרט מציג את דמויות ניצולי השואה, אלו שניסו לבנות את זהותם החדשה בארץ: אביו של אריק, יוז'י, שבא "משם", מייצג את העולים החדשים שניסו להשתלב בכל כוחם. אבא של אריק היה בקיבוץ, שירת בצבא, ורצונו הגדול ביותר היה להרגיש שייך. הוא נחשף לקושי: הישראלים אינם מאפשרים זאת ומתייחסים אל הניצולים "כמו אל מי שמוכן לרצוח בגלל כיכר לחם".
- קלרה המסכנה היא מחצול שואה נוספת שסובלת כאבים עזים מעבודה במפעל לפגזים במלחמה. היא נאלצת לוותר על גידול בנה כי היא "אמא מקולקלת" ונאלצת לעזוב (שוב) כי שמה הוכפש ולמרבה הבושה תמונתה פורסמה בעיתון.
- **ההחלטה הגורלית שמקבל אריק מקבלת ביטוי גם דרך התהליך שהוא עובר, תהליך השתנות הזהות.** בקבוצת המלגלים, המפגינים אטימות לניצולי השואה, נמצא גם אריק בתחילת דרכו. הדרך שבה הוא מתייחס אל יענק'לה בזויה וחסרת כבוד. המהלך שהוא עושה, שכולו גילוי אמפתי, רגישות והבנה אנושית לניצולים, הוא מהלך המייצג את התהליך שעברה החברה הישראלית כולה. המפגש של אריק עם יענק'לה ברייד, ניצול שואה המתברר כחבר ילדות של אביו, מניע תהליך התפתחות רוחני. יענק'לה ברייד משפיע גם על ייעודו של אריק כסופר. אריק הסופר נולד ביום שבו נשכר לעבוד כשוליה של יענק'לה ברייד. אריק יוצא מהפגישה הראשונה במשרדו של יענק'לה כשהוא מצויד במחברת. המחברת מלווה אותה לאורך כל הקיץ. במחברת רשם את רשימותיו הראשונות כסופר. התפקיד החשוב שמילא יענק'לה בחייו של אריק בולט נוכח הבחירה לעזור ליענק'לה ברייד ולבגוד באמון של מאיר. מילות הפרידה משקפות את החשיבות של יענק'לה בעיני אריק: "איך יכולתי להסביר לו כמה הוא יקר לי, כמה שלמדתי ממנו". יענק'לה, שהיה מושא ללעג, הפך לגיבור נעוריו של אריק. אריק, הצבר המיתולוגי שהפנים את האתוס הציוני, השתנה בעקבות המפגש עם ניצול השואה. אריק הפך אדם אחר, מלא חמלה ורגישות.